

שכמחצית מאוכלוסייתה בעלת שורשים פלסטיניים; והתמודדות המלך עבדאללה השני עם האתגרים המדיניים, הכלכליים והחברתיים שעומדים לפתחו מאז עלייתו לכס המלוכה ב-1999. שלושת השערים יוצרים יחדיו תמונה פנורמית רחבה, שמחברת היטב בין העבר להווה.

הספר מציג בפני הקוראים הישראלים חלק חשוב ממפעלו המחקרי של פרופ' ססר על הממלכה ההאשמית. תרומתו המרכזית היא חשיפת עוצמתם של יחסי הגומלין ההיסטוריים לאורך מאה השנים האחרונות בין ירדן, ישראל ופלסטין – שלוש ישויות שגורלן נקשר זו בזו, גם אם בעל כורחן, ללא מוצא נראה לעין מהסבך. ססר מתאר בפרוטרוט את הדינמיקה ההדדית בין השלוש ומראה כיצד ירדן וישראל, לאחר שנכשלו במאמציהן להכיל את התנועה הלאומית הפלסטינית, תרו אחר נוסחאות שונות ומתחרות כדי להסיר מעליהן את עולה, מחשש שתבלע את שתיהן.

בהמשך למחקרים היסטוריים קודמים (רונן, 2008; שליים, 2009; 2012; Susser) דן הספר במלחמת 1948 וביחסים בין המלך עבדאללה הראשון לתנועה הציונית, שכללו עימותים וחיכוכים לצד שותפות חשאית ושיח שקט מאחורי הקלעים. ססר מבהיר כי המנהיג הירדני הנוע משאיפה להרחיב את ממלכתו ולבלום את יריבו המר, המופתי הפלסטיני חאג' אמין אל-חוסייני. עם זאת הוא מפקפק בטענה שירדן וישראל היו מתואמות לגבי חלוקת השלל הטריטוריאלי שנפל לידיהן בתום המלחמה (עמ' 22–39).

הספר מנתח את המאורעות שקדמו למלחמת 1973, תוך הצגת חרדתו של המלך חוסיין מפני התלקחות אזורית ופגישתו המפורסמת עם ראשת ממשלת ישראל גולדה מאיר, שבמהלכה הזהיר אותה שבהיעדר התקדמות מדינית עלולה לפרוץ מלחמה. עם זאת המלך לא היה שותף לפרטים מבצעיים ולשעת השי"ן שקבעו המצרים והסורים, וההתרעה שמסר הייתה כללית. במהלך המלחמה בחר חוסיין לשלוח כוחות שריון לחזית הסורית כדי לצאת ידי חובה כלפי אחיו הערבים, בד בבד עם העברת מסרים מפייסים לישראל, שנועדו למנוע ממנה להבעיר את גבולה עם ירדן (עמ' 82–90). גם בעידן השלום, הדימוי של ישראל בעיניים ירדניות נותר דואלי: נכס אסטרטגי ושותפה ביטחונית מחד גיסא, ואיום קיומי פוטנציאלי מאידך גיסא. בעוד הנכסיות הישראליות קשורה לשיתופי הפעולה האסטרטגיים בתחומי הביטחון, המים והאנרגיה, הפיכתה לאיום קשורה לפחד הקמאי בירדן מפני השאיפה המיוחסת לישראל של כינון "מולדת חלופית" לפלסטינים בשטח ירדן, שתפגע בביטחונה ובזהותה. מקורו של חשש זה

מקורות עוצמה וגחלים לוחשות: סודות הישרדותה של השכנה ממזרח

אופיר יונטר

המכון למחקרי ביטחון לאומי, אוניברסיטת תל אביב

שם הספר: **ירדן: זהות והישרדות**

מאת: אשר ססר

הוצאה: הקיבוץ המאוחד

שנה: 2025

מס' עמודים: 406

הספקות בישראל בדבר כושר עמידותה של ירדן החלו להישמע עוד בשנות ה-50 של המאה הקודמת. הם נמשכים גם כיום, אף כי המדינה שנוסדה כאמירות עבר הירדן ב-1921 חגגה 105 שנים – הישג מרשים באזור שבו מדינות שנחשבו "טבעיות" יותר ו"מלאכותיות" פחות ממנה, כמו סוריה ועיראק, נאבקות על עתידן. ספרו החדש של פרופ' אשר ססר, **ירדן: זהות והישרדות**, מנתח באופן מעמיק את חולשותיה ועוצמותיה של הממלכה ההאשמית ובוחן כיצד הצליחה הנהגתה לתמרן מאז הקמתה ועד ימינו בסביבה חיצונית ופנימית מאתגרת, ובייחוד מול ישראל והפלסטינים.

הספר נחלק לשלושה שערים: בחינה מוקדמת של משולש היחסים בין ירדן, ישראל והפלסטינים ממלחמת 1948 ועד חתימת חוזה השלום הירדני-ישראלי ב-1994; התפתחות והתגבשות הזהות הלאומית הירדנית נוכח אתגרים דמוגרפיים הנובעים מהיותה מדינת פליטים,

עיצב אמנה חברתית פרגמטית שבמסגרתה הועסקו בני השבטים במוסדות המדינה והצבא, ואילו הפלסטינים שלטו במגזר הכלכלי והפרטי (עמ' 152–159). מנגד, חסידי עליונות הגדה המזרחית דרשו את עיגון מעמדם העדיף וקיוו לחזרת הפליטים הפלסטינים למולדתם (עמ' 160–172).

המתח העבר-ירדני-פלסטיני נמשך גם בתקופתו של עבדאללה השני. המלך אומנם נישא לראניא, שמוצאה פלסטיני, וראה בפלסטינים גורם כוח כלכלי חיוני בהשתלבות הממלכה בכלכלה הגלובלית, אך בה בעת, על רקע החשד בדבר נאמנות הפלסטינים לממלכה ורצונם של בני השבטים בשימור הגמוניה עבר-ירדנית, עיצבו השלטונות חוקי בחירות לפרלמנט (לאחרונה ב־2022) שנועדו להעניק ייצוג יתר לפריפריה השבטית, לעומת ערי המרכז בעלות הרוב הפלסטיני. על פי ססר, אף על פי שהמלך מנסה למקם עצמו מעל המתח העבר-ירדני-פלסטיני, הוא נוטה להכריע בסוגיות יסוד לטובת בסיס התמיכה השבטי של משטרו ולהגביל את הרפורמות הכלכליות והפוליטיות בהתאם לדרישותיו (עמ' 287–292).

הדיון בספר על השסעים בקרב הפלסטינים בירדן ועל ההבדלים בהשתלבותם של פליטים, שהגיעו לממלכה בגלי הגירה שונים, דל יחסית. עם זאת ססר מצביע על כך שהחלוקה הדיכוטומית בין עבר-ירדנים לפלסטינים היטשטשה לאורך השנים. נישואי תערובת, לצד תהליכי ירדניזציה מוכוונים מלמעלה, שהקיפו את כלל האוכלוסיות במדינה, הביאו רבים מהפלסטינים לחזק את זהותם הירדנית ולהפנים שהאינטרסים החומריים שלהם שלובים ביציבות הממלכה והארמון (עמ' 172–181).

ניתוח האיומים על יציבות הממלכה מאוזן ומפוקח בספר. מצד אחד ססר מסביר כי לזכות הממלכה עומדים מקורות עוצמה כבדי משקל שמשמשים בלם בפני זעזועים פנימיים. אלה כוללים הומוגניות עדתית סונית ששורשיה קדומים יותר מן השסעים הלאומיים העבר-ירדניים-פלסטיניים; עייפות ציבורית ומורא מפני פגעי 'האביב הערבי' שהחריב שתיים משכנותיה – סוריה ועיראק; נאמנות של האליטה הביטחונית והצבאית לארמון; היעדר אופוזיציה בעלת חלופה מנהיגותית או חזון לאומי ברור, שיכולה לערער על מעמדו של המלך כ"דבק המלכד" את המדינה; ותמיכה חיצונית מצד מדינות באזור ובעולם שיש להן אינטרס ביציבות הממלכה (עמ' 320–332).

מנגד, ססר מפנה זרקור אל מה שהוא מכנה "גחלים לוחשות" – מוקדי תסיסה החורגים מהרכיב הדמוגרפי הפלסטיני: האחים המוסלמים מטפחים זרוע פרלמנטרית

בעליית הימין לשלטון בישראל ב־1977, אך הוא ניזון מהשיח הישראלי הרציף – שגבר מאז 7 באוקטובר 2023 – בדבר הצורך לעודד הגירת פלסטינים לממלכה (עמ' 103–106).

מזימת "המולדת החלופית" מקרינה גם על מעמד הסכם השלום שנחתם ב־1994, ואשר נועד בעיניים ירדניות לעגן הכרה ישראלית בגבולות הממלכה וברעיון ש"ירדן היא ירדן ופלסטין היא פלסטין". ססר מבחין בין המלך חוסיין, שרצה ב"שלום חם" והגן בנחישות על מה שכונה בזמנו בירדן "השלום של המלך", לבין המלך עבדאללה השני שירש הסכם מקרטע, שהפך עד מהרה ל"שלום קר". עם השנים נוצר פער בין ההסכם המקורי, שנערך מתוך אמון הדדי ולא כלל סידורי ביטחון קשיחים, לבין מציאות של חשדנות ושינוי בתפיסת האיומים: ישראל נערכת מחדש בגבולה המזרחי והקימה ב־2025 את אוגדת גלעד מחשש לחדירת גורמי טרור עוינים, בעוד ירדן חרדה מהתוכניות המיוחסות לישראל שמטרתן לפתור את הבעיה הפלסטינית על חשבונה, והיא אובדת עצות כיצד לסכל את התרחיש (עמ' 213–241).

סוגיה נוספת שעומדת במרכז הספר היא שאלת הזהות הירדנית, שהתגבשה במידה רבה מתוך מתח מול "האחר" הפלסטיני בממלכה. כפי שססר מיטיב להגדיר:

כאשר המוצא של מחצית או יותר מאוכלוסיית המדינה הוא פלסטיני, פלסטין אינה יכולה להיות עניין של מדיניות חוץ. למתרחש בפלסטין יש השפעה מיידית על מאזן הכוחות הפנימי בממלכה. היחסים בין הירדנים לפלסטינים בגדה המזרחית נוגעים לכל נימיה של החברה הירדנית ולכל תחומי החיים (עמ' 252).

לטענת ססר, הניסיון ל"ירדניזציה" של הגדה המערבית לאחר סיפוחה ב־1950 לא עמד במבחן הזמן, כאשר גם פלסטינים שהיגרו לגדה המזרחית שימרו זיקה עמוקה ללאומיות הפלסטינית. האחרונים ראו בג'מאל עבד אל-נאצר את מושיעם ודחו את "הערביות" בגרסתה ההאשמית, שבמרכזה רעיון "אחדות הגדות" ואתוס "המשפחה הירדנית", שהפלסטינים הם חלק ממנה (עמ' 132–138).

השסע הפנימי, ששיאו בספטמבר השחור (1970), הוביל את המשטר הירדני לטפח משנות ה־70 ואילך זהות ייחודית המתמקדת בגדה המזרחית ובסמליה הייחודיים (עמ' 142–148). בהקשר זה צולל הספר אל נבכי החברה הירדנית ובוחן את הגישות המגוונות בקרב האוכלוסייה העבר-ירדנית כלפי הפלסטינים. המשטר

השנים האחרונות. עבור הקוראים הישראלים, התובנה העולה מהספר היא שהיציבות הירדנית אינה מובנת מאליה, אך גם אינה שברירית כפי שנהוג לעיתים לחשוב, וכי עתיד היחסים בין המדינות תלוי לא רק בירדן, אלא במידה רבה גם בישראל. שיקום קשרי השלום עם השכנה ממזרח וחזוק מעמדה כחיץ ביטחוני אסטרטגי הם אתגרים ראשונים במעלה, ויש לקוות שהממשלה הישראלית הבאה תעניק להם את העדיפות הראויה.

ד"ר אופיר וינטר הוא חוקר בכיר במכון למחקרי ביטחון לאומי ומרצה בחוג ללימודי הערבית והאסלאם באוניברסיטת תל אביב. מחבר הספר **בשם אללה: הפולמוס האסלאמי סביב השלום עם ישראל**, המכון למחקרי ביטחון לאומי, 2024. מחקריו מתמקדים במצרים ובירדן וביחסיהן עם ישראל. ofirw@inss.org.il

מקורות

רונו, י' (2008). משחק המלכים: מלחמת העצמאות כמאבק כוחות בין עבדאללה לפארוק על ההגמוניה בעולם המערבי. בתוך: א' שירן (עורכת), **מלחמה בת 60: שיחות, מחקרים ומקורות על מלחמת העצמאות**. משרד הביטחון, עמ' 266–291.

שליים, א' (2009). **המלך חוסיין – ביוגרפיה פוליטית** [מתרגמת: ד' ברעם]. דביר.

Susser, A. (2012). *Israel, Jordan, and Palestine: The Two-State Imperative*. Brandeis University Press.

שזוכה לתמיכה חוצת אוכלוסיות, כפי שניכר בבחירות בספטמבר 2024, שבהן זכו להצלחה גם במעוזים עבר-ירדניים. לטענתו, האחים המוסלמים נעשו "אויב מספר אחת" של המשטר, כאשר הסכנה הגלומה בהם גוברת בשל זיקתם לחמאס, הסולדת מחציתה ברורה בין הלאומית הירדנית לזו הפלסטינית; בסיס התמיכה השבטי של הארמון, כולל גמלאי הצבא, חש תסכול מהמצב הכלכלי ומדחיקתו לשוליים, מה שמתבטא במחאות שבטיות נגד המשטר; בית המלוכה סובל אף הוא ממתחים פנימיים, כפי שניכר ב־2021 בביקורת הפומבית הנדירה שמתח על המלך יורש העצר המודח, הנסיך חמזה (עמ' 284–286, 292–297, 313–319).

לאיומים אלה מוסיף המחבר את השיח החופשי יחסית המתקיים בעידן הנוכחי ברשתות החברתיות, שהפך את הארמון לפגיע יותר מאשר בעבר לביקורת חריפה ושלוחת רסן מצד יריביו. מציאות זו עודדה את ירדן לחוקק ב־2023 חוק פשעי סייבר מחמיר, שנועד להפוך את הרשתות החברתיות לנשק דו־ראשי, כזה המאפשר למנגנוני המודיעין לעקוב אחר מתנגדי המשטר ולהענישם (עמ' 308–313).

לסיכום, **ירדן: זהות והישרדות** הוא ספר חשוב, מקיף ומאיר עיניים. החיבור מעיד עד כמה ההווה המזרח־תיכוני נטוע בעבר, ועד כמה הבנת יחסי ישראל–ירדן מחייבת פרספקטיבה היסטורית רחבה, שחורגת ממאורעות